

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**MEGVÁLTOZOTT ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS
AZ UNIÓS TAGÁLLAMOK KULTÚRAFINANSZÍROZÁSÁBAN**

Tóth Ákos

Témavezető: Dr. Ujhelyi Mária

DEBRECENI EGYETEM
Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

1. A doktori értekezés előzményei és célkitűzései

Az elmúlt öt évtizedben a globalizáció hatására a világban és így az uniós tagállamokban is olyan változások következtek be, melyek a gazdaság egészére, azon belül a kulturális szektorra is nagy hatással voltak. Az 1960-as évektől kezdődött meg a kultúra értelmezésének átalakulása, melyet a kultúra demokratizálódásának nevezünk. Az új szemlélet fő célkitűzése, hogy a kultúra mindenki számára elérhetővé váljon. Ez az új irányzat szakít a korábbi elitista (*exkluzív fogyasztás*) szemlélettel, mely a kultúrát a kiművelt, felsőbb társadalmi osztályokba tartozó emberek kiváltságának tartotta. Az új szemlélet megváltoztatta az intézményi környezetet, melyhez a tagállamoknak kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási vonatkozásban is alkalmazkodniuk kellett. Ennek az alkalmazkodásnak egyik meghatározó eleme az állami szerepvállalás újraértelmezése. Az értekezésben ezt a folyamatot elemezzük részletesen az uniós tagállamok tekintetében.

Az uniós tagállamokra több vonatkozásban is jellemző a dualitás, mely megfigyelhető többek között az egyes tagállamok gazdasági szemléletében, gondolunk itt a liberális és a koordinált szemléletek kultúrafinanszírozásban megjelenő alkalmazására. Másik formája az ellentétes felfogásoknak az egyes tagállamokban alkalmazott két fő jogrendszer eltérő szemlélete is. Ebben a tekintetben a „*common law*” és a „*civil law*” különböző rendszereit hozhatjuk példának, melyek az uniós szintű jogharmonizációs folyamatokban játszottak meghatározó szerepet. A szupranacionális és a tagállami kultúrpolitikák formálásában egyaránt megjelenik a közgazdaságtan központú és a művészetközpontú szemléletek hatása. Végül, de nem utolsó sorban a tagállamok kultúrpolitikájában a politikai és fiskális decentralizáció alkalmazása egy újabb példa a világunkat folyamatosan alakító kettősségre.

A gazdasági növekedés nem kerülte el az Európai Unió kulturális szféráját sem (KEA, 2007). Egyre több állami tulajdonban lévő kulturális intézmény működik sikeresen, nő a kulturális területen dolgozók száma, az ezen a területen megvalósuló beruházások és a humán tőkébe történő befektetések aránya. A tagállamok felismerik, hogy a kulturális értékek megőrzésével, a kulturális sokszínűség kialakításával olyan feltételeket teremtenek, melyek nemzetgazdasági szinten is növekedésösztönző hatásúak. Az Európai Unió létrejöttét és annak jogelődjét kezdetben gazdasági érdekek vezérelték. Mára ez a szemléletmód átalakuláson ment keresztül. Ma a kultúra – beszéljünk európai identitásról vagy nemzeti kultúráról egyaránt – egyre meghatározóbb tényezője a gazdasági és társadalmi folyamatoknak. Azonban ha részletesen elemezzük az uniós szabályokat és közösségi vívmányokat, vagy magát a kultúra finanszírozásának uniós arányát, azt tapasztaljuk, hogy ennek a folyamatnak

inkább még csak az elején járunk. Ezt az álláspontot képviseli az Európai Kulturális Parlament is, mely 2006-os tanulmányában (*Culture, the Heart of a Knowledge-based Economy*) fel is hívja az Európai Bizottság figyelmét arra, hogy a kulturális összetartozás kell, hogy az egységes Európai Unió egyik fő mozgatórugója legyen, és véleményük szerint a Lisszaboni Stratégia a kultúra szerepét még mindig nem kellő mértékben építette be az Európai Unió fő alapelvei közé. Az Európai Unió a kultúra támogatását inkább nemzeti szinten erősíti. Az uniós költségvetés 0,03 százalékát, azaz megközelítőleg 400 millió eurót fordít közösségi, kulturális programok finanszírozására (*Eurostat, 2007*). Ezt a támogatást még kiegészíti a strukturális alapokból származó, elsősorban kulturális vonatkozású infrastrukturális beruházások megvalósítására szánt kerettel.

Az Európai Unió nemzetek feletti intézményként a Maastrichti Szerződésben a gazdaság liberalizációja mellett kötelezte el magát. A közösségi kultúrpolitika kialakítása érdekében az Amszterdami Szerződés 151-es cikke (*korábban a Maastrichti Szerződés 128-as cikke*), és annak átdolgozott változata, a Lisszaboni Szerződés 167-es cikke már megfogalmaz néhány, az unió és a tagállamok által elfogadott közösségi kulturális célkitűzést és vívmányt. Az első közösségi szabályozások az audiovizuális ágazat, a könyvpiac, a szerzői jogok és a műemlékek védelme területén valósultak meg. Értekezésünk fő vezérvonala szempontjából az unió kulturális szektorra vonatkozó piacközpontú szemlélete meghatározó, mert jó kiindulási pont annak alátámasztására, miért feltételezzük azt, hogy azok a tagállamok érnek el kulturális szektorukban nagyobb gazdasági értelemben vett növekedést, melyek a kultúra finanszírozásában egyre több piaci elemet alkalmaznak. Az unió úgy véli, hogy abban az esetben kívánja a szubszidiaritás elvén keresztül érvényesíteni nemzetek feletti befolyását, ha a tagállamok nem képesek a határozatban megfogalmazottakat hatékonyan megvalósítani. Ahogy bizonyos területeken, mint az audiovizuális szektor, a könyvpiac vagy a szellemi tulajdon-védelem, az unió szupranacionális intézményként koerszív erejével kényszeríti ki a tagállami jogharmonizáció közösségi joghoz való alakítását, más területeken, mint például a kulturális szektor finanszírozása, a nemzeti hatáskör érvényesül. Az okok között meghatározó az az uniós és nemzeti álláspont, mely szerint valójában sem uniós, sem tagállami szinten nincs igazi igény uniós szintű fellépésre a kultúra területén (*Gavrilova, 2008*). Ez a megállapítás kiindulási alapul szolgál a szellemi tulajdon-védelem és kultúrindex gazdasági növekedésben betöltött szerepére vonatkozó hipotézisünk, valamint az uniós kultúrpolitika és finanszírozás tagállami szintű intézményi fejlődésre gyakorolt hatásával kapcsolatos állításunk igazolására.

A doktori értekezés fő kutatási kérdése, hogy az uniós tagállamok közül egyesek miért nem tudnak hasonló stratégiával közel azonos növekedést elérni, míg mások teljesen eltérő szemléletet alkalmazva közel azonos növekedés elérésére képesek kulturális szektorukban. Azt feltételezzük, hogy a közvetlen állami támogatás mértéke jelentősen nem, sokkal inkább annak formája és minősége játszik meghatározó szerepet az uniós tagállamok kulturális szektorának növekedésében.

A doktori értekezés témája a kultúra-gazdaságtan területe, interdiszciplináris megközelítésben tárgyalja az állam megváltozott szerepét az európai uniós tagállamok kultúrafinanszírozásában. Részletesen elemezzük, hogy milyen fontosabb összefüggések, kölcsönhatások vázolhatók fel a gazdasági rendszerek és intézmények fejlődése, valamint a kultúra és annak intézményei között. Miként hat a kultúra demokratizálódásának 1960-as évektől kezdődő folyamata a kultúra finanszírozására Európában, milyen elméleti viták és gyakorlati lépések kísérik az állam, a gazdaság és a kultúra közötti viszonyrendszer átalakulását. A megfogalmazott kérdésekre az összehasonlító közgazdaságtan módszertanát alkalmazva fogalmazzuk meg válaszainkat.

2. A doktori értekezés felépítése

Az első fejezetben irodalmi összefoglalás keretében ismertetjük az uniós kultúrpolitika elemzéséről szóló főbb műveket, majd megfogalmazzuk, hogy a doktori értekezés hol helyezhető el ebben a témában, milyen újdonságtartalommal bír a többi általunk megismert tudományos kutatáshoz képest. A saját kutatási téma szakirodalomban történő elhelyezését követően a kutatási kérdések megfogalmazására kerül sor. Ebben a fejezetben ismertetjük a fő kutatási kérdést, melynek feloldása az értekezés fő célkitűzése. A kutatási kérdések és hipotézisek megválaszolásához alkalmazásra kerülő módszertan kifejtésével zárul az első fejezet.

A második fejezetben a különféle kultúra definíciók ismertetésére kerül sor. Az olvasó *Throsby* (2010) koncentrikus körök modelljén keresztül megismeri, hogy a kulturális szféra mely területeire terjed ki a kutatás. Külön hangsúlyt helyezünk annak igazolására, miért döntöttünk a kultúra tág értelmezése mellett, a kulturális javak speciális volta miatt miért van lehetőség a kulturális szektor közgazdaságtani alapokon történő elemzésére. Szintén az értekezés második fejezetében kerül sor a kultúra és a közgazdaságtan kapcsolatának eszmetörténeti bemutatására. Mandeville-től egészen a kultúra-gazdaságtan, mint a közgazdaságtan egy új mellékágának a kialakulásáig ismertetjük azoknak a meghatározó gondolkodónak a nézeteit, elméleteit, melyek az esztétikum, a művészet és a kontextualitás

mellett a kulturális ágazatok gazdasági szempontok alapján történő elméleti elemzésére is nagy hangsúlyt fektetnek. Fontos mérföldkőnek számít *Baumol–Bowen* (1966) szerzőpáros költségbetegségről (*cost disease*) szóló tanulmánya, mely a kulturális javak sajátos közgazdaságtani viselkedését ismerteti, ezzel forradalmasítva, és a köztudatba bevezetve a kultúra és a közgazdaságtan kapcsolatát. Szintén meghatározó *Throsby* (1994) tanulmánya, mely eredményeként a kultúra-gazdaságtan a modern közgazdaságtan új irányzatává vált. A fejezet a kulturális szektorra jellemző statisztikai mutatók közgazdasági elemzésekben való alkalmazhatóságának bemutatásával és a velük kapcsolatos módszertani korlátok ismertetésével zárul.

A harmadik fejezetben részletesen foglalkozunk az Európai Unió kultúrára vonatkozó szupranacionális szabályrendszerével, valamint bemutatjuk azokat az uniós programokat és közösségi kezdeményezéseket, melyek az uniós kultúrpolitika nemzetek feletti sajátosságát erősítik. Szintén ebben a fejezetben foglaljuk össze a polgári és angolszász jogrendszer legfontosabb tulajdonságait. Tesszük ezt azért, mert a szellemi tulajdon-védelem, az audiovizuális ágazat és könyvpiac szabályozása területén e két jogrendszer eltérő szemléletmódja nagyban befolyásolta az unió által elfogadott és szupranacionális szinten bevezetett, a kulturális szektorra vonatkozó szabályozását. Az elméletet a fejezet végén konkrét esettanulmányok bemutatásán keresztül igazoljuk.

Az Európai Unió kultúrára vonatkozó intézményrendszerének bemutatását és megismerését követően egy másik nagyon fontos kérdéskört elemzünk a negyedik fejezetben. Az állami szerepvállalás mértéke és típusa mindig is a vizsgálódások középpontjában állt. Ez alól nem kivétel a kulturális szféra sem. A fejezetben *Kornai* (1993) koordinációs típusaira és *Kawashima* (2004) decentralizációs modelljére alapozva mutatjuk be a koordinált- és liberális kultúrafinanszírozási megközelítéseket.

A doktori értekezés ötödik fejezetében először az uniós tagállamok által alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek összehasonlító elemzésére, majd 3 tagállam komparatív elemzésére vállalkozunk. Az Egyesült Királyság a liberális szemléletet, míg Franciaország a koordinált kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazza a legtisztábban az unióban. A megváltozott állami szerepvállalást egy posztszocialista országon, Magyarország gyakorlatán is vizsgáljuk. Választásunk azért erre az országra esett, mert nagyon sajátosan próbálja ötvözni a koordinált- és liberális szemléletek kultúrafinanszírozási gyakorlatát.

A hatodik fejezetben a kutatási kérdésekre adott válaszok megfogalmazására és kifejtésére, valamint a tézisek igazolására kerül sor. Ez a záró fejezet tartalmazza az összefoglalást és a lehetséges további kutatási irányok kijelölését.

3. A kutatás során alkalmazott módszertan meghatározása

Throsby (2001) korszakalkotó művében a kultúrát a következőképpen értelmezi. Az első megfogalmazás a kollektívizmust képviselő kultúrafelfogásokra épül. „*A kultúra tág antropológiai és szociológiai keretben értelmezve nem más, mint olyan attitűdök, normák, szokások, tradíciók, értékek és gyakorlatok összessége, melyek jellemzőek az adott csoportra és melyeket a csoport magáénak vall.*”¹ Ez az értelmezés Throsby szerint nem alkalmas annak igazolására, miért is lehet a kulturális szférát közgazdaságtani alapokon vizsgálni, hiszen itt a kultúra kollektívizmust erősítő szerepe a hangsúlyos. Throsby ezért egy másik megfogalmazást is kialakított.

Ebben a felfogásban „*a kultúra olyan tevékenységek összessége, melyek célja az elme felvilágosodásának és tudásának fejlesztése, szemben a technikai és szakmai ismeretek fejlesztésével.*”² A hangsúly a társadalmi hovatartozás helyett (*kollektívizmus*) az egyén tudásának fejlesztésére helyeződik (*individualizmus*). Ebben a kultúraértelmezésben az egyének preferenciái, döntései, várákozásai és cselekedetei állnak a középpontban. A közgazdaságtan is ezeknek az egyéni viselkedéseknek a vizsgálatára fókuszál, így ez a kultúrafelfogás Throsby szerint lehetőséget teremt a kulturális szektor közgazdaságtani szempontok alapján történő elemzésére. Azt is hangsúlyozza, hogy a két kultúrafelfogás egymást kiegészíti, együtt alkot egységet. Ezt a felfogást elfogadjuk, viszont azzal is tisztában vagyunk, hogy a kultúra-gazdaságtan tárgyát és módszertanát figyelembe véve ennek a két értelmezésnek az együttes alkalmazására nincs lehetőség.

A kutatók között sincs egységes álláspont a kultúra meghatározásával kapcsolatban. Ezért is helyezzük a kultúra fogalmának tisztázása helyett a kulturális javak vizsgálatára a hangsúlyt, mely jószágok túlnyomó többsége rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyek alapján a közgazdaságtani elemzések tárgyává válhatnak.

A doktori értekezés az összehasonlító közgazdaságtan elemzési módszerét alkalmazza, mely vizsgálódása középpontjába helyezi az intézményeket. A kulturális szektorban az intézmények megváltozásának példája a bevezetőben már említett kultúra demokratizálódásának folyamata. Simonin (2003) tanulmányában Franciaország és az Egyesült Államok példáján keresztül egy kétdimenziós modellt alkotva mutatja be a szemléletbeli változást. A modellben az x tengelyen a kultúra elitista (*exkluzív fogyasztás*) és demokratikus (*kultúra mindenki számára elérhetővé tétele*) felfogását, az y tengelyen pedig az

¹ „Culture is in a broadly anthropological or sociological framework to describe a set of attitudes, beliefs, mores, customs, values and practices which are common to or shared by any group.” (Throsby, 2001:4)

² „Culture relates to activities drawing upon the enlightenment and education of the mind rather than the acquisition of purely technical and vocational skills.” (Throsby, 2001:4)

állami beavatkozás legitimitásának szintjét ábrázolja. Modelljét annak a szemléletbeli változásnak az illusztrálására használja, mely Franciaország esetében a *Malraux*, majd *Lang* által képviselt kultúrpolitikában³ a közvetlen állami szerepvállalás mellett megvalósuló elmozdulást mutatja az elitista beállítódástól a demokratikus nézet felé, az Egyesült Államok tekintetében pedig az alacsony állami szerepvállalás mellett a XIX. században alkalmazott elitista nézet mozdult el a demokratikus szemlélet irányába. Megállapítható, hogy a két eltérő állami szerepvállalást alkalmazó szemlélet az 1960-as évektől kezdődően a kultúra demokratikus értelmezése mellett kötelezte el magát.

Ez az átalakulás saját csoportosításunk tekintetében azért fontos, mert az Európai Unió – szupranacionális, demokratikus intézményként – megtestesíti azt az intézményi környezetet, amelyhez csatlakozva az összes tagállam elismeri a demokrácia legitimitását. Elveti a kulturális javak fogyasztására vonatkozó elitista felfogást. Mindezek következtében csoportosításunkban is elegendő csak a demokratikus kultúrafelfogásra koncentrálnunk, és csupán az állam közvetlen szerepvállalásában megfigyelhető eltérés szerint kategorizálunk. Ezért is használjuk az összehasonlító politikai gazdaságtanban elfogadott elnevezéseket az egyes csoportok megnevezésére. Az EU-tagállamok csoportosítási rendszerünkben a *koordinált* vagy a *liberális* kultúrafinanszírozási kategóriába sorolhatók (lásd I. táblázat).

A vizsgálat tárgyát képező országok a következők: *Ausztria, Belgium, Cseh Köztársaság, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Szlovákia, Szlovénia*⁴.

Az országok kultúrafinanszírozási besorolásánál azt vettük figyelembe, hogy az egyes országok kultúrafinanszírozási gyakorlatában megtalálható-e és ha igen, milyen formában a közvetett állami (*arm length*) szemlélet az állami kultúrpolitikai célkitűzések között:

- független művészeti tanácsok és testületek,
- a magánszektor szerepe a kultúrafinanszírozásban,
- a támogatásokért milyen fokú versenyhelyzetet teremt a törvényi szabályozás,
- adókedvezmények rendszerének fejlettsége és kihasználtsága,
- a nonprofit szektor fejlettsége és szerepe.

³ Franciaországban az állami beavatkozás két fő szereplője, az egy-egy évtizedig kulturális miniszteri posztot betöltő André Malraux és Jack Lang volt. Malraux 1959-ben került az újonnan kialakított kulturális minisztérium élére (közeli barátja volt Charles de Gaulle köztársasági elnöknek). Lang pedig Francois Mitterrand támogatását élvezte: 1981-től minden kormányának tagja volt

⁴ A doktori értekezésben a felsorolt tagállamok tekintetében rendelkezünk az elemzésekhez szükséges statisztikai adatokkal.

**Az Európai Unió tagállamainak csoportosítása
az állam és a piac kultúrafinanszírozásban betöltött szerepe alapján**

Koordinált kultúrafinanszírozás szemléletét követők	Liberális kultúrafinanszírozás szemléletét követők
Ausztria	Dánia
Belgium	Egyesült Királyság
Cseh Köztársaság	Finnország
Franciaország	Hollandia
Lengyelország	Írország
Magyarország	Svédország
Németország	
Olaszország	
Portugália	
Spanyolország	
Szlovákia	
Szlovénia	

saját csoportosítás

A csoportosításnál a *Compendium* országtanulmányokat vettük alapul. *Hall–Soskice* (2001) két nagy kapitalista rendszert különböztet meg, a *koordinált piacgazdaságot* és a *liberális piacgazdaságot*.

Az általunk vizsgált uniós tagállamok kultúrafinanszírozás tekintetében szintén besorolhatóak két nagy csoportba. Az országtanulmányok elemzése során kapott eredmények alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy *Hall–Soskice* rendszerelnevezései alkalmasak arra, hogy a kialakításra kerülő két kultúrafinanszírozási típus elnevezéséhez ezt a két megfogalmazást alkalmazzuk. Fontos leszögezni, hogy a Hall–Soskice-féle kapitalista rendszerek sajátosságai nem azonosak az általunk kialakított kultúrafinanszírozási típusokkal. Így az azonos elnevezés ellenére nem szabad szoros kapcsolatot feltételezni a két rendszerezés között, tehát nem automatikus, hogy ugyanolyan kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmaz egy ország, mint amilyen a gazdasági berendezkedése.

Az infokommunikációs forradalom hatására a kulturális szférába már nem csak az úgynevezett magas kultúra körébe tartozó kulturális javak és tevékenységek tartoznak. Helyette a kultúra tág értelmezése vált általánosan elfogadottá, amely a hagyományos értelemben vett kulturális ágazatok mellett a kreatív iparág számos területét is magában foglalja, például az audiovizuális ágazatot, a turizmust, a sporteseményeket, a televízió- és rádiószolgáltatásokat, sőt még a videojátékokat is, létrehozva ezzel a kulturális iparágat (*cultural industry*) (KEA, 2007). *Throsby* (2010) koncentrikus körök modellje ezt az új értelmezést a következőképpen ábrázolja (92. o.):

- *a kultúra magját képező hagyományos kreatív művészetek*: irodalom, zene, képzőművészet, előadó művészet,
- *szűkebben értelmezett, úgynevezett kulturálistag-iparágak*: filmipar, múzeumok, galériák, könyvtárak, fotográfia,
- *tágabban értelmezett kulturális iparágak*: nemzeti örökségvédelem, kiadó- és nyomtatottsajtó-, média-, zene-, televízió-, rádió-, video- és számítógépjáték-ipar.
- *kapcsolt iparágak*: reklámpiar, építészet, dizájn, divat.

Erre a négy szintre vonatkoznak a doktori értekezésben felhasznált statisztikai adatok, így amikor kulturális javakról és szektorról beszélünk, akkor ennek a négy szintnek a termékeit és szolgáltatásait értjük rajta.

A különféle összehasonlító elemzési technikák nem azonos módon vizsgálják ezeket a területeket. Az összehasonlító elemzési módszeren belül a következő megközelítéseket különböztetjük meg (*Makó–Csizmadia–Illésy, 2005:3*):

1. „nemzetek közötti” vagy funkcionalista megközelítés,
2. „kultúrák közötti” vagy kulturális megközelítés,
3. „társadalmi megközelítés” vagy nemzet-közi összehasonlítás.

A funkcionalista megközelítés lehetőséget ad arra, hogy két ország adott gazdasági társadalmi területeit és azok indikátorait hasonlítsuk össze a racionalitás kritériumát szem előtt tartva. Ebben a modellben a makro- és mikro szintek közötti kapcsolatok igazolására kevés a lehetőség. A tanulmányban a tagállamok kulturális szektorainak makro szintű elemzésére teszünk kísérletet, így a funkcionalista megközelítést és annak eszközrendszerét alkalmazzuk.

4. Kutatási kérdések

A tagállami kultúrpolitikák és kultúrafinanszírozási gyakorlatok közül nincs két teljesen egyforma modell. Alapvető különbség az állam szerepének megítélésében jelentkezik, de az alkalmazott módszerek tekintetében is megfigyelhetők eltérések. A szakirodalom sokféle megközelítésből vizsgálja az egyes kultúrafinanszírozási modelleket. Megkülönböztetünk kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási megközelítéseket. A kultúrpolitikai megközelítésen belül a jogi, hermeneutikai és közösségi politikai szempontokat előtérbe helyező elemzési technikák a leggyakoribbak. A kultúrafinanszírozáson belül pedig jogi, és a finom különbségeket is jól érzékeltető csoportosításokat különböztetünk meg. Azonban egyik

csoportosítás sem hangsúlyozza az állam és a piac alapvető szerepét. Az állammal kapcsolatban az állam méretét vizsgálják és nem a beavatkozás formáját és annak minőségét. Az uniós kultúrpolitika és finanszírozás vonatkozásában pedig inkább a jogharmonizáció és a közösségi programok elemzésén keresztül mutatják be a közösségiesedés folyamatát. Ezzel szemben az értekezésben olyan megközelítést választunk, mely az intézményeket helyezi a középpontba, így lehetőség van az állami beavatkozás formájának és minőségének a vizsgálatára is. Első kérdésünk ennek a hiányosságnak a feloldására épül.

1. Kialakítható-e olyan csoportosítási mód, melynek segítségével úgy kategorizálhatjuk a tagállami kultúrafinanszírozási gyakorlatokat, hogy az állam szerepét a leghatékonyabban tudjuk vizsgálni?

H 1: Az összehasonlító közgazdaságtan, mely az intézményeket helyezi az elemzések középpontjába, alkalmas arra, hogy segítségével olyan csoportosítási módszert alakítsunk ki, mely lehetőséget teremt a kulturális szektor működésében az állam szerepének vizsgálatára.

A doktori értekezés módszertanát ismertető részében részletesen ismertetjük azokat a kutatásokat, melyek azt igazolják, hogy az intézményi fejlettség hatással van a gazdasági növekedésre. Ezt a tézist a kulturális szektorra vonatkozóan is megvizsgáljuk. Második kérdésünk ehhez a témához kapcsolódik.

2. Milyen szerepük van az intézményeknek a kulturális szektor növekedésében?

H 2: Azt feltételezzük, hogy az intézmények szerepe meghatározó a kulturális szektor növekedésében.

Az Európai Unió közösségi kultúrpolitikája iránti igény az 1970-es évektől kezdődően jelentkezett. Az első uniós szintű szabályozások és ajánlások az 1980-as években születtek. Az unió fő kultúrpolitikai szemlélete, hogy a kulturális szektorra vonatkozó szabályozások túlnyomó többségét nemzeti hatáskörben hagyja, csak az audiovizuális ágazat, a könyvpiac és a szerzőijog-védelem területén alkotott nemzetek feletti rendelkezéseket. Az unió kultúrpolitikájára jellemző eme kettősség a következő izgalmas kérdést veti fel:

3. Milyen hatással van az Európai Unió kultúrpolitikája a tagállami kultúrpolitikák fejlődésére?

H 3: Az Európai Unió kultúrpolitikájának kettőssége esély és nem korlát az uniós tagállamok számára.

A kulturális javak bizonyos része (*pl.: nemzeti örökségek*) olyan közösségi javak, melyek mindenki számára elérhetővé tétele alapkritérium. A művészetközpontú szemlélet hangsúlyozza, hogy számos esetben a kulturális élet szereplői az állam aktív szerepvállalására olyan kulturális javak előállításánál is igényt tartanak, amelyek már gazdasági javaknak tekinthetők. Így feltételezhetnénk, hogy maga a kultúra és a kulturális szférában működő kulturális intézmények, tevékenységek egyetlen lehetséges finanszírozási módja az állam közvetlen szerepvállalására épülő stratégia. Felmerül a kérdés, valóban csak az állam lehet az az intézmény, mely sikeresen tudja ezt a feladatot ellátni? A kultúra megőrzése, új kulturális értékek teremtése csak közvetlen állami finanszírozással valósítható meg? A kulturális szférában tevékenykedők részéről leggyakrabban az a panasz fogalmazódik meg, hogy nincs elég pénz a korábbi színvonal fenntartásához, nincs elég anyagi háttér az eltervezett programok megvalósításához. De tényleg csak az állam az egyetlen szóba jöhető szereplő?

4. *A kulturális szektor növekedésében az állami beavatkozás mértékének vagy formájának és minőségének van meghatározóbb szerepe?*

H 4: Az állami beavatkozás formája és minősége az, amely meghatározó a kulturális szektor növekedése szempontjából.

A kultúra demokratizálódásának 1960-as évektől kezdődő folyamata hatással volt a kultúra finanszírozására Európában. A több évtizede sikeresen alkalmazott stratégiák ebben a megváltozott környezetben már nem tudták azonos hatékonysággal biztosítani a kulturális szektor gazdasági értelemben vett növekedését, ezért reformokra volt szükség. Így elkerülhetetlenné vált az állam kulturális szerepvállalásának az újragondolása és egyben átalakítása. A kultúra demokratizálódásának eszméje megváltoztatta az intézményi környezetet. A változásokhoz az egyes kultúrafinanszírozási gyakorlatok nem azonos stratégiát alkalmaznak. Felmerül a kérdés, hogy:

5. *A koordinált- vagy a liberális kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó uniós tagállamok tudnak hatékonyabban alkalmazkodni az intézményi változásokhoz?*

H 5: A koordinált- és liberális szemléletek nem azonos hatékonysággal tudnak alkalmazkodni az intézményi változásokhoz. Feltételezzük, hogy a liberális kultúrafinanszírozási szemléletet

alkalmazó tagállamok tudják hatékonyabban és gyorsabban finomhangolni kultúrafinanszírozási gyakorlatukat az új intézményi környezethez.

Az uniós tagállamok közül találkozunk olyan országokkal, melyek a koordinált- és liberális szemléletek hibrid formáját alkalmazzák. Ennek a speciális finanszírozási formának a tipikus esete, amikor a politikai centralizáció fiskális decentralizációval párosul, vagyis a forrásallokációban megjelennek a liberális kultúrafinanszírozási modellre jellemző közvetett kultúrafinanszírozási formák. Ebből adódik a következő kutatási kérdés:

6. *Hatékonyan tud-e működni egy olyan kultúrafinanszírozási modell, mely a koordinált- és liberális kultúrafinanszírozási szemléletek egyes elemeit együttesen alkalmazza?*

H 6: A koordinált- és liberális szemléletet együttesen alkalmazó tagállamok kulturális szférájának növekedése elmarad a tisztán koordinált- vagy liberális kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó tagállamok kulturális szektorának növekedésétől.

Megfigyelhetjük, hogy a kérdések közvetlenül vagy közvetve a következő kutatási kérdés köré épülnek: *mi lehet az oka, hogy egyes tagállamok közel azonos kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazva teljesen eltérő gazdasági növekedést érnek el, más tagállamok pedig teljesen ellentétes szemléletükkel közel azonos gazdasági növekedés elérésére képesek kulturális szektorukban.*

5. Az értekezés új tudományos eredményei

I. Tézis

A szellemi tulajdon-védelem (formális intézmény) szerepe meghatározó a kulturális szektor növekedésében. Az uniós tagállamok közül azok az országok érnek el nagyobb növekedést a kulturális szektorukban, melyekben fejlett a szellemi tulajdon-védelem.

Az összehasonlító elemzések során a szellemi tulajdon védelmének szintjét és a kulturális szektor GDP-hez hozzáadott értékét elemeztük. Fontos leszögezni, hogy a szellemi tulajdon-védelem szintje csak egy szűk szeletét tükrözi a formális intézményeknek, így annak szintjéből nem általánosíthatunk a formális intézmények fejlettségére és kikényszerítő erejére vonatkozóan.

A vizsgált mintán sikerült bizonyítani, hogy azokban az országokban, ahol a szellemi tulajdon védelmének indexe (*IPR index*) magas, ott nagyobb a kulturális szektor GDP-hez

való hozzájárulása is. Ezt az eredményt a korrelációanalízis is megerősíti, mivel 5 %-os szignifikancia szinten mutat a két változó szoros kapcsolatot.

Megállapíthatjuk, hogy a szellemi tulajdon-védelem, mint formális intézmény meghatározó szerepet tölt be a kulturális javak fogyasztásában és a kulturális szektor gazdasági növekedésében.

Az összehasonlító elemzések segítségével azt is megvizsgáltuk, hogy milyen kapcsolat van a szellemi tulajdon-védelem indexe (*formális intézmény*) és a kultúraindex (*informális intézmény*) között. Ehhez először az értekezés módszertani fejezetében meghatároztuk az intézmények definícióját, ismertettük a különféle intézményeket és azok legfontosabb sajátosságait. Külön hangsúlyt fektettünk az egyes intézmények egymásra épülő rendszerének bemutatására.

Mind a *Williamson* (2000), mind a *Boettke* (2008) által megalkotott struktúrában kiindulópont az informális intézmények léte. A legragadosabb, legmélyebben beágyazott intézmények az egyének által sokszori próbálgatás, ismétlés útján kialakult normák, szokások tradíciók és hitek, melyek együttesen alkotják a kultúrát. A *Pejovich* (1999), *Boettke* (2008) és *Williamson* (2009, 2010) kutatási eredményei azt mutatják, hogy az informális intézmények kikényszerítő ereje meghatározó abban, hogy milyen formális intézmények tudnak tartósan beágyazódni. Ezért vállalkoztunk arra, hogy egy konkrét formális intézmény, a szellemi tulajdon-védelem index és a kultúraindex közötti kapcsolatot is megvizsgáljuk.

Az összehasonlító elemzések és a korreláció eredményei alapján megállapítottuk, hogy a kultúraindex és a szellemi tulajdon-védelem szintje között szoros kapcsolat áll fenn.

A tagállamok csoportosításával azt is meg tudtuk vizsgálni, hogy a koordinált- vagy a liberális szemléletet alkalmazó országok azok, amelyek nagyobb növekedést érnek el a kulturális szektorukban. Mind a kultúraindex, mind a szellemi tulajdon-védelem tekintetében a liberális szemléletet alkalmazó tagállamok értékei a magasabbak, és a kulturális szektor növekedése is náluk a magasabb.

II. Tézis

Az Európai Unió szupranacionális intézményként a kulturális szektorban csak olyan területeken hozott létre közösségi szabályozásokat, melyek a szabad piac szellemiségét erősítik. Az audiovizuális szektor, a könyvpiac és a szerzői jogok védelme területén bevezetett szabályozások ennek tökéletes példái, mely szabályozások a piacközpontú szemlélet jegyében születtek. Habár az Európai Unió tagállami hatáskörben hagyta a kultúrpolitika és kultúrafinanszírozás területeit, a közös kultúrpolitika pozitív hatással van a tagállami kultúrpolitikára és kultúrafinanszírozásra. Az Európai Unió kultúrpolitikájának kettőssége esély és nem korlát a tagállamok, különösen a posztszocialista országok számára.

A doktori értekezés kutatási területe az Európai Unió tagállamai által alkalmazott kultúrafinanszírozási gyakorlatok elemzése és összehasonlítása. Az értekezés intézmények szerepét tárgyaló fejezetében részletesen ismertettük az informális és a formális intézmények közötti szoros kapcsolatot. Azzal, hogy az Európai Unió létrejöttkor tisztán gazdasági alapokon történő együttműködések szupranacionális szinten történő elősegítését tűzte ki célul, illeszkedik ehhez az elméleti megközelítéshez. A kultúra területén az 1970-es években kezdődő, de leginkább a 80-as és 90-es években felerősödő uniós aktivitás alapkonceptiója, hogy egy olyan speciális területen, mint a kultúra, nem kíván felülről jövé, a *Boettke*-i struktúrában a külső hatásra, exogén módon kialakuló intézményeket megtestesítő szabályokkal a nemzeti kultúrpolitikai és kultúrafinanszírozási gyakorlatokba beleszólni. A szemlélet a lassú intézményi változás híve, mely elengedhetetlen egy olyan területen, ahol a kulturális beágyazottság, a normák, szokások és tradíciók aktívan formálják a szektorban végbemenő változásokat. Nem lehet olyan külső hatásra, exogén módon kialakuló szabályokat sikeresen bevezetni, melyek nem illeszkednek a nemzeti, esetünkben tagállami kulturális szinten beágyazott normákhoz (*Boettke* 1998, 2008; *Pejovich*, 1999; *Claudia Williamson*, 2009). Megállapíthatjuk, hogy az Európai Unió helyesen döntött, amikor a kultúra területén a lassú, az uniós tagállamoktól alulról-felefelé irányuló intézményi változás mellett kötelezte el magát.

A lassú intézményi változás mindezek következtében esély és nem korlát az újonnan csatlakozó tagállamok számára. Az egyéb területen már megvalósult jogharmonizációs folyamatok tapasztalatai azt mutatják, hogy az olyan területeken, ahol az informális intézmények szerepe gyengébb, ott is a vártnál lassabb volt a szupranacionális szabályok hétköznapi életben történő elfogadtatása. Így egy olyan szektorban, mint a kultúra, ahol a beágyazottság valamint a normák és szokások ragadósága meghatározó, nem lehet sikeres

egy gyorsan, felülről irányított intézményi átalakulás. Ezért állítjuk azt, hogy az uniós kultúrpolitika és kultúratámogatási rendszer lehetőséget teremt a régi, de különösen az újonnan csatlakozott, elsősorban posztszocialista országok számára, hogy saját maguk formálják a kulturális szektorok szabályozási rendszerét. Megállapításunkat Magyarország országtanulmányának eredményei is igazolják.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kultúrpolitika és támogatás uniós szintű léte meghatározó. Az Európai Unió kultúrpolitikájában és kultúrafinanszírozásában megtestesülő kettősség elősegíti, hogy a tagállamok megismerjék egymás rendszerét, mely nagyon gyakran teljesen eltérő gyakorlatot alkalmaz. Az uniós programok, a nemzeti kulturális projektek strukturális alapból és más forrásból történő támogatásának hatására megfigyelhető egy a közösségiesedés irányába tartó folyamat.

A tézis azon megállapítása, mely azt hangsúlyozza, hogy az unió csak olyan területen vezetett be szupranacionális szintű szabályozásokat – audiovizuális ágazat, a könyvszektor és a szerzőjog-védelem –, ahol a piaci alapú verseny jelen van, szintén alátámasztja hipotézisünket, hogy a Röpke által megfogalmazott állítás, mely szerint a piacgazdaság a társadalmi és kulturális rendszerünk alapja, igazolást nyert. A piaci alapokon működő, a versenyt előnyben részesítő, az állam által biztosított fejlett intézményi környezetben működő kultúrafinanszírozási gyakorlat az, amely hosszú távon sikeresen alkalmazható.

III. Tézis

A kultúra demokratizálódásának szemlélete az állami szerepvállalás megváltozásához vezetett. A tagállami kultúrafinanszírozásban a kulturális szféra növekedése szempontjából az állami szerepvállalás meghatározó jelentőségű, eltérés a célterület és a kulturális szektor növekedését elősegítő tényezők megítélésében jelentkezik. Az állami beavatkozás mértéke helyett annak formája és minősége a meghatározó a kulturális szektor növekedésében.

A koordinált kultúrafinanszírozási szemlélet magas politikai és fiskális centralizációval a kulturális szféra művészetközpontú karakterisztikáját erősíti. A rendszer merev, mely nehezen tudja a magánszektor bevonni a kultúrafinanszírozásba. Az adókedvezményeket, mint a közvetett állami szerepvállalás egyik formáját az állam nem részesíti előnyben, mert a rendszert felülről jövő szabályokkal nem tudja átláthatóvá tenni. A liberális kultúrafinanszírozási szemlélet politikai és fiskális decentralizáción keresztül, közvetett módon a humán tőke, a fejlett szellemi tulajdon-védelem, a vállalkozói-szemlélet alapú foglalkoztatás és a nonprofit szektor meghatározó szerepének növekedésösztönző

hatását hangsúlyozza. Mindkét kultúrafinanszírozási szemlélet tekintetében igazolódott, hogy a közvetlen állami támogatások nem befolyásolják a kulturális szektor gazdasági értelemben vett növekedését vagy a háztartások kulturális kiadásait. Tehát az állami szerepvállalás elsősorban a közvetett támogatások rendszerén keresztül fejtheti ki pozitív hatását (*fejlett intézményi környezet, magánszektor iránti bizalom, fejlett nonprofit szektor, vállalkozói szemlélettel párosuló művészi tevékenységek intézményi feltételeinek biztosítása*). Az uniós tagállamok közül azok érnek el nagyobb növekedést a kulturális szektorukban, melyek a liberális szemléletet alkalmazzák.

Harmadik tézisünk igazolását a kultúra és a közgazdaságtan esztétörténeti fejezetéből kiindulva kell kezdenünk. A közgazdászok körében a kultúra formálásának módja két fő szemlélet köré csoportosul. A koordinált kultúrafinanszírozási szemlélet középpontjában az aktív állami szerepvállalása áll. Ennek a szemléletnek a követői úgy vélekednek, hogy a kultúra iránti igényt közvetlen állami támogatások útján lehet elősegíteni. A művészeknek ösztöndíjakkal, konkrét megbízásokért kapott támogatásokkal kell biztosítani azt a nyugodt környezetet, mely elengedhetetlen a művész alkotói munkájának kiteljesedéséhez és a minél magasabb kulturális és művészi értékkel rendelkező produktumok megszületéséhez. Az állam tehát a megbízásokon keresztül nemcsak támogatói szerepet tölt be, de körülhatárolja azt a kertet is, hogy milyen elvárásokat támaszt a művésszel szemben az elvégzendő munkával kapcsolatban. A közvetlen állami beavatkozást alkalmazó tagállamok esetében a politikai- és fiskális centralizáció jelentős, egyes esetekben, mint például Magyarországon fiskális tekintetben ál-decentralizmus figyelhető meg erős politikai centralizációval párosulva.

A liberális kultúrafinanszírozási szemlélet ezzel ellentétben megpróbál versenyhelyzetet teremteni és azzal elősegíteni a kulturális szektor növekedését. Ennek egyik formája, hogy az állam nem közvetlenül, hanem szakmai testületeken keresztül támogatja a kultúrát. A művészeknek pályázni kell ezekhez a szakmai testületekhez, mely versenyhelyzetet teremt. Ennek a nézetnek a másik sajátossága, hogy az állam megpróbálja minél inkább ösztönözni a magánszektor, hogy vállaljon szerepet a kultúra finanszírozásában. Így nem az állam által meghatározott kulturális javakat kell a művészek létrehozni, hanem saját magának egy olyan egyedi projektötlettel kell előállnia, mely megkülönbözteti más művészek alkotásaitól és a magánemberek érdeklődését is felkelti, ezáltal elnyeri a donátorok szimpátiáját és anyagi hozzájárulását. Tehát a művész verseng a magánszektor támogatásáért. Szintén a közvetett állami szerepvállalás egy formája az adókedvezmények rendszere. Ennek a finanszírozási formának elengedhetetlen intézményi feltétele a bizalom, mivel az állam az adókedvezményeken keresztül történő

kultúrátámogatást tudja a legkevésbé kontrollálni. A bizalom az egyik meghatározó változója az informális intézményeket megtestesítő kultúraindexnek. A komparatív elemzés eredményei azt mutatják, hogy a piaci mechanizmusokat a kultúra területén aktívan alkalmazó országok azok, amelyekben erősek az informális intézmények, így a bizalom szintje is magas. Nem véletlen, hogy ezek a tagállamok azok, amelyek az előbb említett adókedvezményeket is aktívan alkalmazzák a kultúra finanszírozásában.

A komparatív elemzések azt is igazolják, hogy a koordinált szemléletet alkalmazó országok kulturális szektora és intézményrendszere merev, nehezen tud alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Ezt a megállapításunkat azzal bizonyítottuk, hogy a kultúra demokratizálódásának hatására kialakult új intézményi környezethez az állami vezérést alkalmazó országok úgy próbáltak alkalmazkodni, hogy központilag megalkotott szabályok segítségével, a liberális kultúrafinanszírozási gyakorlat egyes elemeit, mint például az adókedvezményeket vagy a magánszektor adományozási kedvét elősegítő törvényeket építettek be saját gyakorlatukba. A kulturális szektor szereplői mind a kínálati, mind a keresleti oldalon azonban nem tudták saját normáikat, megszokott gyakorlatukat ezek alapján az új szabályok alapján megváltoztatni, így a rendszeren belül feszültség alakult ki, mely gazdasági értelemben véve hatékonyságcsökkenést eredményezett.

A liberális szemléletet alkalmazó országok a kultúra mindenki számára elérhetővé tételét nem az állam közvetlen beavatkozásának erősítésével kívánják megvalósítani. Számukra prioritást jelent, hogy a keresletet jelentő egyének humán tőke szintjét kívánják művészetközpontú oktatási projekteken keresztül növelni. Mivel a kulturális és művészi tevékenységek során szellemi tulajdon keletkezik, így annak minél magasabb szintű védelmével próbálják biztosítani azt az intézményi környezetet, melyben mind a művész, mind a kultúrát fogyasztó egyén bizalommal lehet egymás iránt. Az Egyesült Királyság példája azt is igazolta, hogy válság kialakulásakor az állam nem növeli jelentősen a kultúra közvetlen támogatását, hanem hagyja, hogy a magánszektor saját belső önkorrekciós mechanizmusainak a hatására újra egyensúlyi állapotba kerüljön, és ezt követően tovább támogassa a kultúrát. Láthatjuk, hogy a liberális szemléletet alkalmazó tagállamok kulturális szektora gyorsabban tud alkalmazkodni a piaci környezet változásaihoz, mivel az állami támogatások forrásallokációja a piaci versenyhelyzetnek megfelelően a művészeti tanácsokon, mint független szakmai testületeken keresztül történik, a projektgenerálás a piaci igények hatására formálódik, alulról induló kezdeményezések formájában. A magánszektor szponzoráción és adományozáson keresztül kifejtett tevékenysége átlátható, melyben az állam

részéről a bizalom meghatározó jelentőségű, így a karnyújtásnyi távolságból történő állami szerepvállalás elősegíti a kulturális szektor piaci alapokon történő működését.

Megállapíthatjuk, hogy míg egy külső változás hatására (*kultúra demokratizálódása*) a koordinált kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó országok piaci elemek felülről történő bevezetésével kívánják átalakítani saját gyakorlatukat, addig a liberális kultúrafinanszírozási szemléletet előnyben részesítő tagállamok nem a közvetlen állami szerepvállalás erősítését alkalmazzák, hanem a piac öntisztuló folyamatait közvetetten, az éjjeliőr szerepéből figyelik és koordinálják.

Az értekezés tudományos eredményének tekinthető, hogy az előbb ismertetett két elméleti modell alapján kialakítottunk egy olyan saját csoportosítási rendszert, melynek segítségével az uniós tagállamok egyértelműen besorolhatók a két csoport valamelyikébe. Az egyik csoportba a koordinált, a másikba a liberális kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó országok tartoznak. Saját csoportosítási rendszerünk eltérő az irodalmi összefoglalóban ismertetett *Littoz-Monnet* (2007) *Heiskanen* (2002) és *Katunaric* (2003) modelljétől. A komparatív elemzések eredményei alapján az új csoportosítási módszer segítségével sikeresen összehasonlíthatóak a csoport elemei.

Az összehasonlító elemzések alapján megállapítottuk, hogy a liberális kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó tagállamok nagyobb növekedést érnek el a koordinált kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó tagállamoknál. A növekedésben az állami beavatkozás formája és minősége, és nem annak mértéke a meghatározó.

IV. Tézis

Azokban a tagállamokban, ahol a koordinált- és liberális kultúrafinanszírozási gyakorlat hibrid formáját alkalmazzák, a kulturális szektor növekedése elmarad a homogénebb modellt alkalmazó tagállamok növekedésétől.

Az uniós tagállamok kulturális szektorait vizsgáló összehasonlító elemzések eredményeként megállapítottuk és a harmadik tézisben igazoltuk, hogy vannak olyan országok, mint például Franciaország és az Egyesült Királyság, melyek eltérő kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazva közel azonos növekedést érnek el kulturális szektorukban. Az elemzések során azonban arra is fény derült, hogy vannak olyan országok, melyek közel azonos stratégiát alkalmazva, eltérő növekedés elérésére képesek. A koordinált kultúrafinanszírozási szemléletet alkalmazó országok csoportjából Franciaország és Magyarország példáját emeljük ki. Habár vannak eltérések a magyar és a francia gyakorlat

között, az alapokat tekintve a két ország kulturális szektorának adatai sok hasonlóságot mutatnak. Közel azonos a GDP arányos közvetlen állami támogatás mértéke, nem sokkal marad el a háztartások kulturális kiadásainak szintje a francia értéktől, a foglalkoztatottak aránya is megegyezik és a kultúraindex szintje is közel azonos. Eltérés a szellemi tulajdon védelmének szintje és a kulturális szektor GDP-hez hozzáadott értéke között figyelhető meg. Felmerül a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy a két ország kulturális szektorának növekedése eltérő.

A posztoszocialista tagállamokban, így Magyarországon is a rendszerváltást követően a kultúrafinanszírozás hibrid formája alakult ki. A nyugati modellek gyors adaptálására, a kultúrafinanszírozás területén a közvetett állami szerepvállalás egyes elemeinek bevezetésére történtek kísérletek. A formális intézményi rendszer gyors átalakulását azonban az informális szint nem tudta követni. Ez a jelenség a magyar kulturális szektorban is megfigyelhető. Az informális intézményi szinten a magyar társadalom 63 százaléka kulturális és gazdasági értelemben ellentétes nézeteket vall. A lakosság 40 százaléka kulturális tekintetben nyitott, míg gazdasági tekintetben etatista nézeteket vall. 23 százalék az előző ellentéte, kulturális vonatkozásban konzervatívak, de egyúttal liberális gazdasági felfogásúak. 37 százalék pedig mind kulturális, mind gazdasági értelemben véve igényi az állam aktív szerepét (*Progresszív Intézet*, 2008). Láthatjuk, hogy 20 évvel a rendszerváltozást követően az informális szinten nem következett be az a szemléletváltás, melyet a törvényi szabályozások megreformálásával, a gazdaság piaci alapokon történő működésének kialakításával felülről jövő intézkedésekkel megvalósítottak.

A kultúrafinanszírozás területén a nyugati gyakorlatok átvételével egy hibrid modell alakult ki. A nonprofit szektor robbanásszerű kialakulása nem vonta magával az önkéntesek arányának növekedését. Az adókedvezmények rendszerében rejlő lehetőségeket sem az állam, sem a magánszektor nem használja ki. Mindkét oldalon megjelenik a bizalom hiánya, mint korlátozó tényező. A Nemzeti Kulturális Alap az évek során fokozatosan elvesztette pénzügyi függetlenségét. Az állami fenntartású kulturális intézmények kettős finanszírozása (*állami támogatás, pályázati támogatás*) szintén problémát jelent. Ellentétes tendenciák figyelhetők meg abban is, hogy az utóbbi egy évtizedben az állam fokozatosan növelte a döntéshozatalban elfoglalt központi szerepét, tehát a politikai szinten erősödik a centralizáció. Ezzel párhuzamosan a forrásallokációban a megyék szerepe nőtt, tehát fiskális tekintetben a decentralizáció erősödését figyelhetjük meg. A két szinten végbemenő teljesen ellentétes irányú folyamatok gyengítik a rendszer homogenitását. Szemben a francia gyakorlattal, ahol a

politikai centralizáció fiskális centralizációval párosul itt egy erőteljes keveredés figyelhető meg az állam szerepe és az alkalmazott kultúrafinanszírozási formák vonatkozásában is.

Megállapíthatjuk, hogy ha a formális intézmények nem illeszkednek az informális intézményekhez, akkor zavar keletkezik a rendszerben, mert az állam által megalkotott formális szabályok nem ágyazódnak be az informális szinten és így nem tudják elérni céljukat. Ez a folyamat figyelhető meg a magyar kulturális szektor rendszerváltást követő átalakulásában is. *Boettke* (1998, 2008) *Pejovich* (1999) és *Claudia Williamson* (2009) a gazdaságra általánosságban megalkotott hipotézisét a kulturális szektor tekintetében igazoltuk.

Szintén fontos eredmény, hogy mivel a szellemi tulajdon-védelem, mint formális intézmény fejlettségének vonatkozásában figyelhető meg a legjelentősebb eltérés Magyarország és a másik két vizsgált ország között, így az állami beavatkozás formája és minősége a másik fő oka a tagállamok kulturális szektorának növekedésében tapasztalható különbségnek.

6. További, a témához kapcsolódó kutatási irányok és lehetőségek

Az egyik legkézenfekvőbb további kutatási irány, hogy a jelenleg 18 országot magában foglaló adatbázist az összes uniós tagállam adatával kibővítjük, és ez alapján végzünk elemzéseket. Az adatbázisban található statisztikai mérőszámok további finomításával, új változók bevonásával arra kell törekedni, hogy minél pontosabb és hitelesebb adatokkal tudjunk számításokat végezni.

Kihívásként jelentkezik a formális intézmények kulturális szektorra gyakorolt hatásának további vizsgálata. Tudunk-e a szellemi tulajdon-védelem indexe mellett más olyan változót is beépíteni a modellbe, mely jobban tükrözi egy adott ország formális intézményeinek szintjét. Ugyanez vonatkozik az informális intézményekre is, habár *Claudia Williamson* kultúraindexe a jelenleg legjobban megalkotott mutatószám.

Az Európai Unió kultúrpolitikájának jövőbeni fejlődése szintén új potenciális kutatási terület lehet. Izgalmas kérdés annak a vizsgálata, hogy bekövetkezhet-e, és ha igen, akkor milyen külső sokk hatására, amikor már nem az egyes tagállamok formálják az uniós kultúrpolitikát, hanem az unió veszi át a vezető szerepet és az általa megalkotott közösségi vívmányok alapján formálódik a tagállami kultúrpolitika.

Az egyik kiemelt terület lehet a posztszocialista országok kultúrafinanszírozásának átalakulása. Habár a kiindulópont közel azonos minden ország számára, és a kezdeti nehézségek is hasonlóak, mégis azt figyelhetjük meg, hogy az állam meghatározó szerepe

mellett eltérő stratégiákat és modelleket próbálnak kialakítani ezek az országok. Komparatív elemzési technika segítségével azt kívánjuk vizsgálni, hogy mely posztszocialista országok kulturális szektora működik hatékonyabban gazdasági értelemben. A kultúrpolitika és kultúrafinanszírozás milyen hibrid formái alakultak ki, melyek azok a tényezők, melyek hatékonyabbá tesznek egy modellt a másiktól.

Végül, de nem utolsósorban számtalan kutatási lehetőség kínálkozik a magyarországi kulturális szektor egy-egy szegmensének elemzésére. A színházi szféra támogatási rendszerének átalakulása, a Nemzeti Kulturális Alap szerepének vizsgálata, a könyvtárak helyi kulturális életben betöltött szerepének átalakulása mind-mind izgalmas kutatási területek.

7. A tézisfüzetben hivatkozott szakirodalom

- Az Európai Parlament és a Tanács 2006. november 15-i 1718/2006/EK határozata (HL L 327., 2006.11.24.).
- Baumol, W. J. – Bowen, W. G. (1966): *Performing Arts: The Economic Dilemma*. New York, The Twentieth Century Fund
- Boettke, P. J. (1998): Why culture matters: economics, politics and imprint of history. *Journal of the LSE, Hayek Society*, Vol. 2. No. 1. pp. 9–16.
- Boettke, P. J. – Coyne, C. J. – Leeson, P. T. (2008): Institutional Stickiness and the New Development Economics. *American Journal of Economics and Sociology*, 67(2), pp. 331–358.
- ECP Lisbon Agenda Research Group (2006): *Culture, the heart of a knowledge-based economy*. Tuscany, July, 2006. European Cultural Parliament
- EUROSTAT pocketbooks (2007): *Cultural Statistics*.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-77-07-296/EN/KS-77-07-296-EN.PDF; letöltés dátuma, 2009. január 10.
- Gavrilova, D. (2008): The Other Side of European Integration: Effects of EU Accession Process on the non EU-regulated Policy Areas in Central and Eastern Europe. The Case of Bulgaria. *European Political Economy Review*. No. 8 (Spring 2008), pp. 68–96
- Hall, P. A. – Soskice, D. W. (2001): *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press. Oxford.
- Heiskanen, I. (2002): *Decentralisation: trends in European cultural policies*. (Cultural policy Note 9) ISBN 978-92-871-4795-0 Council of Europe.

- Katunatic, V. (2003): *Decentralisation in South East Europe: objectives, instruments, practices*. A methodological paper for (comparative) research on cultural policy commissioned by Policies for Culture.
http://www.policiesforculture.org/dld/PfC_VKatunatic_SEEDecentralisation.pdf
 letöltés dátuma: 2009. október 25.
- Kawashima, N. (2004): *Planning for Equality? Decentralisation in Cultural Policy*. Centre for Cultural Policy Studies, University of Warwick, Research Papers, 1.
- KEA European Affairs(2007): *The Economy In Culture in Europe*. European Commission.
http://ec.europa.eu/culture/eac/sources_info/studies/economy_en.html
 Letöltés dátuma: 2008. október 26.
- Kimmelman, M. (2010): In Europe, the Arts Ask for Alms. *The New York Times*.
<http://www.nytimes.com/2010/01/21/arts/design/21abroad.html?emc=eta1>
 Letöltés dátuma: 2010. 01. 21.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer*. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- Littoz-Monnet, A. (2007): *The European Union and Culture*. Manchester University Press, Manchester.
- Makó Csaba–Csizmadia Péter–Illésy Mihály (2005): Some reflections on the case study method in the perspective of international comparative research. *Research Group for Sociology of Organisation and Work Institute of Sociology – HAS*
- Pejovich, S. (1999): The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development. *Journal of Markets & Morality*. Vol. 2. No. 2. Fall. pp. 164–181.
- Progresszív Intézet (2008): Politikai térkép. <http://www.politikaiterkep.hu/> Lekérdezés dátuma: 2009. 04. 18.
- Simonin, H. (2003): The Contingency of the Cultural Policy Sector: an Hermeneutic Comparison of Cultural Policies. *International Journal of Cultural Policy*. Vol. 9. pp. 109–123.
- Throsby, D. (1994): The Production and Consumption of the Arts: A View of Cultural Economics, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXII, pp. 1–29
- Throsby, D. (2001): *Economics and Culture*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Throsby, D. (2010): *The Economics of Cultural Policy*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- Williamson, C. R. (2009): Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice* DOI 10.1007/s11127-009-9399-x.

Williamson, O. E. (2000) The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature* XXXVIII. Sept. pp. 595–613.

8. Az értekezés témájában született publikációk listája

Lektorált tudományos folyóirat cikkek

- Tóth Ákos (2007a): Németország és Magyarország kulturális szférájának kultúragazdasági elemzése. *A GAMF Közleményei*, XXI. évf. pp. 119–131.
- Tóth Ákos (2007b): Az intézményi rendszer szerepe a globalizáció hatására átalakuló kultúrafinanszírozásban. *Competitio* VI. évfolyam, 2. szám, 2007. november pp. 131–147.
- Tóth Ákos (2008a): A tagállamok szerepe az Európai Unió kultúrpolitikájának formálódásában. *Külgazdaság* LII. Évf. 2008/5-6. pp. 74–87.
- Tóth Ákos (2008b): A közösségiesedés folyamata az uniós tagállamok kulturális szférájában. *Competitio* VII. évf. 1. szám pp. 127–143.
- Tóth Ákos (2008c): The role of the member states in the transformation of the European Union's cultural policy. *Journal of Engineering Annals of Faculty of Engineering Hunedoara*, TOME VI (year 2008), FASCICULE 3, (ISSN 1584 – 2673) pp. 200–205.
- Tóth Ákos (2009a): Az Európai Unió tagállamaiban alkalmazott kultúrafinanszírozási modellek komparatív elemzése. *Európai Tükör* XIV. évfolyam 5. szám 2009/5, pp. 39–50.
- Tóth Ákos (2009b): Eltérő állami szerepvállalás az uniós tagállamok kultúrafinanszírozásában. *Köz-Gazdaság*, IV. évfolyam, 2. szám 2009. június pp. 171–186.
- Tóth Ákos (2009c): A humán tőke szerepe az Európai Unióban alkalmazott kultúrafinanszírozási modellekben. *A GAMF Közleményei*, XXIII. évfolyam pp. 161–170.
- Tóth Ákos (2010): A szellemi tulajdon védelmének jelentősége az Európai Unió kulturális szférájának növekedésében. *Társadalomkutatás*. Journal Issue Volume 28, Number 2/June 2010. 10.1556/Tarskut.28.2010.2.4 pp. 179–194
- Tóth Ákos (2011a): Megváltozott állami szerepvállalás Magyarország kultúrafinanszírozásában. *Valóság*. 2011 3. pp.53–64

Tóth Ákos (2011b): Az állam kultúrafinanszírozásban betöltött szerepének megváltozása a kultúra demokratizálódásának hatására. *Közgazdasági Szemle*. LVIII. évf., 2011. április pp. 333–350

Tóth Ákos (2011c): The transformation of the Hungarian cultural policy: a 20-year perspective. *Society and Economy*. megjelenés és szerkesztés alatt

Idegennyelvű konferencia előadások

Tóth Ákos (2008): The problem of sustainability of high culture in the theatrical life of Hungary. *15th International Conference of Association for Cultural Economics International*, Pre-conference of young researchers' workshop 12. June, 2008, Boston, USA. – előadás

Tóth Ákos (2009): The role of the member states in the transformation of the European Union's cultural policy. *10th International Conference on Arts and Cultural Management*. Southern Methodist University, 28 June-1 July, 2009, Dallas, USA. – előadás

Tóth Ákos (2009): The transformation of the Hungarian book sector. *Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia*, 2009. szeptember 3. Kecskemét – előadás

Tóth Ákos (2009): The transformation of the Hungarian cultural policy: a 20-year perspective. *Summer School on "Economics of Art and Culture" European Science Days 2009*, Július 12–16, Steyr/Austria – poszter előadás

Tóth Ákos (2009): The EU Funding of Cultural Projects: an opportunity or a constraint. *T.E.A.M. conference Slavonski Brod*, 2009. december 11. – előadás

Tóth Ákos (2010): The Role of Formal and Informal Institutions in the Transformation of the Hungarian Cultural Policy. *Association of Cultural Economics International 16th Conference 2010*, Koppenhága, 2010. június 9-12. – előadás

Tóth Ákos (2010): The impact of Human Capital on the economic performance of the cultural sector of the European Union. *Joint Conference of the the University Network of the European Capitals of Culture, Compostela Group of Universities* 14–15 October, 2010 University of Pécs. – előadás

Tóth Ákos (2010): European dimension in the conceptualization and programming of the European Capital of Culture in Pécs. *TEAM Conference 2010*. Kecskemét, 2010. november 4–5. – előadás

Magyar nyelvű konferencia előadások

- Tóth Ákos (2007): Az USA, Németország és Magyarország kulturális szférájának kultúragazdasági elemzése. „*A régiók a Kárpát-medencén innen és túl*” című konferencia, 2007. március 23. Eötvös József Főiskola, Baja – előadás
- Tóth Ákos (2007): Az intézményi rendszer szerepe a globalizáció hatására átalakuló kultúrafinanszírozásban. *AGTEDU 2007*, 2007. november, Kecskeméti Főiskola, Kecskemét – előadás
- Tóth Ákos (2008): A közösségiesedés folyamata az uniós tagállamok kulturális szférájában. *AGTEDU 2008*, 2008. november, Kecskeméti Főiskola, Kecskemét – előadás
- Tóth Ákos (2008): Az állam szerepe a kultúrafinanszírozás átalakításában. „*Tudatos jelen fenntartható jövő*” című konferencia, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, 2008. november 26. Budapest – előadás
- Tóth Ákos (2009): Az audiovizuális ágazat és a könyvpiac közösségi szintű szabályozása az Európai Unió kultúrpolitikájában. „*Új média, médiakonvergencia, kulturális változások*.” Marosvásárhely, Sapientia EMTE koronkai kampusza, 2009. március 27-28. – előadás
- Tóth Ákos (2009): A szellemi tulajdon védelmének jelentősége a kulturális szféra növekedésében. „*Gazdaság és Társadalom*.” című konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Sopron, 2009. november 3. – előadás
- Tóth Ákos (2009): A közgazdaságtan és a kultúra kapcsolatának fejlődéstörténete. *AGTEDU 2009*. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2009. november 5. – előadás
- Tóth Ákos (2009): Az informális intézmények szerepe a magyar kultúrafinanszírozás rendszerváltás utáni átalakulásában. „*Rendszerváltások – tanulságok*”. Debreceni Egyetem Debrecen, 2009. november 13. – előadás
- Tóth Ákos (2010): Az állam-és piacvezérelt kultúrafinanszírozási modellek megváltozása a kultúra demokratizálódásának hatására. „*Hitel, Világ, Stádium*” című konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar. Sopron, 2010. november 3. – előadás

Jegyzetek

